

ДІЄСЛОВА ТА ІНШІ ЗАСОБИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДЕФЕКТНОГО МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (48)

УДК 811.161.25'366.55(477.87): 81'272 – 056.36

DOI:10.24144/2663-6840/2022.2(48).164–170.

Пискач О. Дієслова та інші засоби на позначення дефектного мовлення в українських говорах Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Сучасна лінгвістика виявляє підвищений інтерес до семантичних аспектів дослідження мови. Незважаючи на активне вивчення діалектних дієслів, актуальним і досі залишається розкриття особливостей їх семантики, з'ясування шляхів і способів творення, здійснення порівняльного аналізу в суміжних і дистантних діалектних ареалах.

Мета статті – характеристика дієслів та інших вербальних засобів на позначення дефектного мовлення в українських говірках Закарпаття. Для досягнення мети було виконано такі завдання: виокремлено й систематизовано дієслова, компаративи, пропозитиви на позначення дефектного мовлення в українських говірках Закарпаття; проаналізовано основні шляхи і способи творення дієслів; розкрито особливості семантики й структури досліджуваних одиниць, їх експресивне навантаження; простежено зв'язок аналізованих дієслів із літературною мовою та іншими українськими говорами.

Доведено, що для номінації дефектного мовлення в українських говірках Закарпаття вживаються дієслова, компаративи, пропозитиви (переважно порівняльного характеру). Найбільша кількість репрезентантів вербалізує нерозбірливе мовлення загалом, без урахування диференційних його рис. Дієслова становлять численну групу давніх за походженням назв, більшість яких має праслов'янські звуконаслідувальні основи. Семантика дефектного мовлення розвинулася в них завдяки акустичному смислому компоненту переважно внаслідок метафоризації. Характерними рисами аналізованих дієслів є їхня експресивність, синонімічність, поліфункціональність. Таким дієслівним лексемам переважно притаманна зовнішня і внутрішня, змістова, характеристика мовлення, майже всі вони в досліджуваних говірках є багатозначними. Більшість обстежених лексем є діалектними. Серед говіркових відповідників незначна кількість одиниць, які відрізняються фонетично чи семантично.

Семантику дієслів на позначення дефектного мовлення інтенсифікують переважно компаративи, що мають яскраво виражену пейоративну емоційність. Об'єктами порівнянь виступають предмети, особи і тварини.

Ключові слова: діалектологія, логопедія, закарпатські говірки, дієслово, компаратив, дефектне мовлення.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена зростанням наукових зацікавлень до аналізу мовленнєвої комунікації як складової людської діяльності, розкриття соціо- та етнокультурної специфіки мовців. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки відзначається підвищеним інтересом до семантичних аспектів дослідження мови на всіх рівнях. Важливість комплексного системного аналізу різних лексико-семантичних груп слів, і зокрема вербативів, пояснюється розвитком багатозначності дієслів, продуктивною метафоричністю та метонімічністю в їх семантичній структурі. Незважаючи на різноаспектне вивчення діалектних дієслів, актуальним і досі залишається розкриття особливостей їх семантики, з'ясування шляхів і способів творення, здійснення порівняльного аналізу в суміжних і дистантних діалектних ареалах.

Аналіз досліджень. Мова – найважливіший засіб людського спілкування, а мовлення – це психофізіологічний процес реалізації мови. Умовами ефективної комунікації є наявність адресанта й адресата, які мають певні спільні функції (соціальні ролі), мовленнєві навички (мовленнєву компетенцію), знання й уявлення про світ. Процес мовлення складається з трьох етапів: 1) формування мети мовлення; 2) вибір мовних засобів; 3) мовна реалізація задуму (говоріння). Основними його репрезентантами є комунікативні вербативи – семантичний клас дієслів, що позначають дію як про-

цес, який передбачає обов'язкове вираження змісту думок певною системою звукових комплексів, які прийняті в певній мові як засіб спілкування [Пашковська 2007, с. 68]. Оскільки дієслова мовлення називають мовленнєві процеси, актуальними для їхньої семантики виявляються ті аспекти мовленнєвої дії, які висувуються на перший план у конкретній комунікативній ситуації.

Аналізуючи дієслова мовлення (*дієслова говоріння, комунікативні дієслова, дієслова звучання, verba dicendi*), дослідники виходять з того, що комунікація залежить від багатьох факторів: мовної здатності людини, організації її інтелекту, оперативного мислення, бази знань у ментальному лексиконі, зокрема мовних та позамовних знань, а також психіки, емоцій, почуттів мовця та ін. Вони можуть визначати індивідуальні мовні особливості комуніканта, обставини або ж мету комунікації.

Початок ХХІ століття відзначається поглибленою увагою лінгвістів до комунікативних дієслів на матеріалі різних мов – німецької, французької, англійської, чеської, російської та ін. Особливо популярними стали контрастивні дослідження. Щодо української мови, то дієслова мовлення розглядалися з погляду словотвору (праці Є. Карпіловської, М. Голянич, С. Гірняк), у порівняльному (М. Ладченко, Ю. Юсип-Якимович) чи лінгвостилістичному аспекті. Походження й семантичний розвиток дієслів та фразеологізмів на позначення процесів

мовлення в українській літературній мові простежила Г. Пашковська. Активізувалося вивчення цього класу слів на матеріалі художнього ідіостилу (Н. Благова, Л. Жулинська, О. Ковалевська, Н. Ніколаєва, Л. Бабенко, Н. Болотнова, Л. Вікулова, Н. Мех, Н. Гут, Н. Петруничева, Н. Янчук, О. Мокляк, З. Митяй та ін.). Сміслові конотації дієслів мовлення в українських народних казках про тварин розглядала О. Леонтєва, особливості функціонування окремих комунікативних вербативів у біблійному тексті аналізував П. Мацьків, у медійному дискурсі – М. Навальна.

Дослідження діалектної дієслівної лексики і семантики було й залишається в полі зору науковців, які розглядали парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні відношення, семантику діалектних дієслів (В. Прокопенко, В. Леснова, Н. Хобзей, Л. Білик, Ю. Юсип-Якимович, Т. Мироненко та ін.) тощо. Комплексний системний аналіз цього лексико-граматичного класу на базі східнополіського діалекту провела О. Холодьон, ґрунтовно обстеживши й семантику дієслів мовлення [Холодьон 2017, с. 73–106].

Щодо українських закарпатських говірок, то дієслова, фраземи та інші засоби на позначення мовлення вивчені поки що недостатньо, хоча питання словотвору діалектних дієслів загалом розглядали науковці П. Чучка – суфіксальне творення дієслів у говірках околиці Ужгорода (1958), І. Пагиря – деякі аспекти словотвору дієслова в говірках північно-західної Мукачівщини (1958), В. Німчук – суфіксальне творення дієслів, дієприкметників, дієприслівників у верхньонадборжавських говірках (1962). Граматичні особливості дієслів у говорах Закарпаття детально простудіював В. Лавер у кандидатській дисертації [Лавер 1969]. Пізніше вчений присвятив тези фразеологізмам зі значенням акту мовлення в південно-західних українських говорах Карпат [Лавер 1977, с. 133–135]. Неабияку цінність для дослідження дієслівної лексики становить монографія Ю. Юсип-Якимович «Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономатопів», у якій серед 1120 звуконаслідувальних дієслівних дериватів, об'єднаних у п'ять лексико-семантичних груп на підставі спільного значення 'відтворювати в звучанні мотивуюче слово', обстежено й ті, що характеризують процес мовлення [Юсип-Якимович 2007, с. 58–59, 139–146, 219–224]. Із новітніх студій діалектних дієслів переважно на базі гуцульських говірок Закарпаття слід виокремити публікації О. Юсікової. Вербальні засоби на позначення емоційного мовлення в говірках Закарпаття в одній зі своїх останніх статей проаналізували й ми [Пискач 2021, с. 18–33].

Мета статті – характеристика дієслів та інших вербальних засобів на позначення дефектного мовлення в українських говірках Закарпаття.

Для досягнення мети заплановано виконати такі **завдання**:

1) виокремити й систематизувати дієслова, компаративи, пропозитиви на позначення дефект-

ного мовлення в українських говірках Закарпаття;

2) проаналізувати основні шляхи і способи творення дієслів;

3) розкрити особливості семантики й структури досліджуваних одиниць, їх експресивне навантаження;

4) простежити зв'язок аналізованих дієслів із літературною мовою та іншими українськими говорами.

Джерелами для дослідження слугували власні записи в 32 н.п. Закарпаття, діалектні словники та атласи. Охоплено 4 говірки закарпатського говору (марамороську, боржавську, верховинську та ужанську), а також частину гуцульського говору Рахівщини. До аналізу залучено лексичну номінацію (через слово і словосполучення) і пропозитивну (через речення) репрезентації об'єкта позначення: дієслова, компаративи і пропозитивні одиниці.

Методи та методика дослідження. Основним методом дослідження є описовий. Використано також прийоми компонентного аналізу, структурно-семантичного моделювання, фактологічний метод з його складовими – польовим, анкетним, що поєднує лінгвістичну та культурно-соціологічну інтерпретацію.

Виклад основного матеріалу. Висока активність уживання, багатство семантичної наповненості та поліфункціональність лексико-семантичної групи дієслів мовлення зумовлені самою мовною діяльністю, що аналізує й регулює весь процес зовнішньої і внутрішньої розумової діяльності людини, який своєю чергою тісно пов'язаний з усіма сторонами життя носіїв мови як членів суспільства.

Різноманітні комунікативні вади є відхиленням від мовленнєвої норми, прийнятої в суспільстві, вони «частково або повністю перешкоджають мовленнєвому спілкуванню, обмежують можливість пізнавального розвитку і соціокультурної адаптації» [Логопедія 2010, с. 7]. Дефекти мовлення – це недуга, причиною якої є вроджені (спадковість, особливість організму, важке протікання вагітності) та набуті (пологові травми, занедбаність, часті хвороби, зниження слуху, стрес, вікові зміни в організмі людини і т. ін.) патології. Крім того, мовленнєві вади можуть бути спричинені впливом алкоголю чи медичних препаратів. Серед основних видів дефектного мовлення виділяють такі: проблема темпу мовлення (занадто швидко або занадто повільно); заїкання; різнотипні дефекти вимови звуків (гугнявість, шепелявість та ін.).

У процесі нормального мовленнєвого розвитку дитина повинна опанувати звукову систему рідної мови вже в 4–5 років. Проте слід зауважити, що в сільській місцевості мовленнєві дефекти донедавна мало хто сприймав як серйозну хворобу, яку треба негайно лікувати, бо, зрештою, й сама логопедія (корекційна педагогіка, дефектологія) як наука, незважаючи на більш ніж столітню історію її розвитку, на теренах України стає популярною тільки в XXI ст. За свідченням деяких респондентів, вони самі намагалися впоратися з незначними мовленнєвими вадами своєї дитини або ж не загострювали

на них уваги, сподіваючись, що з віком усе пройде: [e / не журіса / ичо д'ітв'ак ти ни х'оче говоріти // мії м'енчый фат'іу до тр'ох г'од'іу ни говоріу ніч // ичо ч'ол'овік уж'е на н'ого г'оїкау / ты / н'ім'аку / ичо моу'чійш / кіл'ко б'деш моу'ч'ати?! // а пак й'ак за'чау говоріти / та біл'ше ги тр'еба (сміється)] (Тор).

Позначаючи дефектну артикуляцію мовних звуків, діалектоносії з етичних міркувань використовують експресивні засоби номінації досить обережно, особливо якщо це стосується інвалідів (*gr'ix c'a c'miјati c kал'іky*), коли ж ідеться про мовлення п'яної людини, то тут уже немає жодних обмежень: колорит дієслів та порівняльних конструкцій надзвичайно строкатий. Адже експресивна семантика формується на основі відхилень від соціально-нормативних показників дієслівного денотата.

Проведений нами аналіз дієслів на позначення дефектного мовлення засвідчує звуконаслідувальний характер абсолютної більшості з них і підтверджує думку, що в основі розвитку їх багатозначності лежить переважно акустичний смисловий компонент. Як слушно вважає Ю. Юсип-Якимович, у значній частині дієслів, які виражають звуки, що їх видають тварини, розвивається значення, яке характеризує процес мовлення. В основі формування похідного значення, що позначає процес мовлення, у відономатопоетичних дієсловах перебуває сема 'характер відтворюваного звуку', зіставляється характер звучання у вихідному значенні і похідне значення, що характеризує процес мовлення. Структуру такого дієслова можна представити так: (1 – метафоричне перенесення (2, де 1 – 'видавати звук' – основна сема; 2 – сема мовлення, що виникла внаслідок метафоричного перенесення назв дії тварин на дію людини). Метафоричне перенесення робить відономатопоетичні дієслова виразними, образними, вони називають не тільки процес або стан, але і якісно характеризують їх. Кожне похідне відономатопоетичне дієслово відображає у своїй семантичній будові перш за все спільне значення, загальну ідею, закладену в семантиці діалектного ономатопоетичного утворення [Юсип-Якимович 2007, с. 170–171].

Найбільша кількість дієслів використовується на позначення незрозумілого, невиразного, нечіткого мовлення людини, причому для багатьох ця сема не єдина: *буб'он'іти* (усі гов.), *буб'нути*, *буб'ніти* [Грц, с. 329], *бубон'іти*, *бобон'іти*, *бабон'іти* [Грц, с. 330], *бобот'ати* (Ст) < псл. *bъbъ(ь)нъ* – споріднене з дінд. *bambhāraṇah* «мукання корів», лит. *bambėti* «бурчати», лтс. *bambāt* «бити, стукати» [ЕСУМ, т. 1, с. 275], пор. літ. *бубон'іти* 'говорити тихо, невиразно; бурмотіти' [СУМ, т. 4, с. 709], гуц. *бубон'іти* 'густи, тарабанити' [МСГГ, с. 18]; *г'інд'ати* (Тор, Дубр, Блк) позначає також нечленороздільне мовлення немовлят, див. *г'інд'ати* т.с. [Крч, с. 199], марамор. *г'інд'ати* 'вимовляти нечленороздільні звуки (про немовля)' [Сб, с. 57] – звуконаслідувальне утворення від вигуку *гын-гын-*, який видають немовлята [Юсип-Якимович 2007, с. 220]; *мім'р'ити* *м'ім'л'ати*, *м'ім'лати*, *мн'ам'л'ити* (більшість говірок) – афективні звуконаслідувальні

утворення [ЕСУМ, т. 3, с. 376]. Подібні форми вживаються в інших мовах (чеське *tumlati*, *tamlati*, *tumrati*, *tamrati*, *tumlati*, рос. *мумлеть*, *мямлитъ*, словін. *tumlat*, серб. *tumlati*). Усі ці звуконаслідувальні утворення, очевидно, у слов'янських мовах із праслов'янського **tyrmlati*, яке сягає праіндоєвропейського кореня, пор. нім. *tumme(l)n* [Ладченко, Юсип-Якимович, с. 329]. Див. літ. *мім'р'ити* 'говорити тихо, невиразно; бурмотіти' [СУМ, т. 4, с. 709], бук. знев. *м'ам'л'ети*, *м'ам'ляти* т.с. [СБГ, с. 276], пор. марамор. *м'ым'ляти* 'неохоче їсти' [Сб, с. 172]; *моркон'іти* (Дубр, Блк, Тор), [Сб, с. 173; Крч, с. 520], марамор. *моркот'ати*, *м'ір'кати* [Сб, с. 173, 176] – звуконаслідувальні утворення, паралельні до *муркати* [ЕСУМ, т. 3, с. 464, 515]. Див. літ. *мурмот'ати* 'говорити тихо, невиразно' [СУМ, т. IV, с. 829], бойк. *морскот'іти* т.с. [Он, с. 453]; *м'ыч'ати* (Тор) – переносно вжите звуконаслідувальне діалектне дієслово (< псл. *mysati*) [ЕСУМ, т. 3, с. 469], що позначає мукання корів, використовують для характеристики нерозбірливого мовлення переважно п'яної людини. Див. *м'ыр'ч'ати* т.с. [Крч, с. 532]; *б'ым'бил'ати* [Грц, с. 191], марамор. *бол'обон'іти* [Сб, с. 29] – очевидно, псл. **bolboliti*, звуконаслідувальне утворення, зближене пізніше на східнослов'янському мовному ґрунті з основою *бал-* «балакати, гомоніти» [ЕСУМ, т. 1, с. 122]; *беб'ек'ати* [Грц, с. 133] – утворене від звуконаслідування *бе-бе*; *блекот'ати* [Грц, с. 240] < псл. *blekati*, *blekotati* – звуконаслідувальне утворення праіндоєвропейського періоду [ЕСУМ, т. 1, с. 207], у літ. мові вживається відповідник *белькот'ати*, *белькотіти* [СУМ, т. I, с. 156]; *бленд'іти*, *блендон'іти*: *Тот бленд'іт'*, *й'ак бы п'іан'ій був* [Грц, с. 240], *бе'ле'н'д'іти* (ВБ, Мрч, Лб, Тор) – фонетично видозмінені похідні утворення від основи псл. *bal-* «розповідати, балакати»; пор. [*бал'анд'а'*] «нудний балакун», [*баланд'іти*] «базікати» [ЕСУМ, т. 1, с. 124]; *бов'б'лати*, *бов'б'лати*, *бав'б'лати* [Грц, с. 254], *бол'бот'ати*, *бул'бот'ати* [Грц, с. 279], *бонт'ати* [Грц, с. 284], *бул'бон'іти*, [Грц, с. 346], *бул'кон'іти*, *бул'кун'іти*, *бол'кон'іти*, *б'ол'к'он'іти*, *бул'кот'ати*, *бул'мот'іти* [Грц, с. 347] – метафоричні дієслова, утворені від звуконаслідувань, які супроводжують різні стани, явища (булькання води, кипіння рідини тощо); *шв'ін'д'ати* (Фнч), *шм'ын'д'ати*, *шмындон'іти* (Снв), *жсмынд'ати* (Тор), *джсвин'д'іти* (Бгд) – звуконаслідувальні утворення [ЕСУМ, т. 2, с. 190]; *фошкот'іти* (Бгд), *шв'іл'б'ати* (Он), *лопот'ати* (Мрч) < псл. *lorotati* «видавати звуки при ударянні; белькотати, шуміти» [ЕСУМ, т. 3, с. 289]. Пор. гуц. *фошкот'іти* 'сопіти', 'пирхати' [ГГ, с. 198], *джсвинд'іти* (*жсвинд'іти*) 'безперервно дорікати', 'сваритися', 'базікати' [ГГ, с. 58], бук. *жсвинг'іти*, *жсвинг'іти*, *жсванг'іти*, *жсвинд'іти* 'лепетати (про немовля)' [СБГ, с. 113]. Більшість вищенаведених дієслівних лексем у досліджуваних говірках має також значення 'говорити дурниці'.

Семантику відповідних дієслів часто конкретизують, увиразнюють інтенсифікатори-компаративи *м'ім'лати ги кру'з' з'убы* (Борж), *мн'а'укат' г'иб'ы сп'уд зе'мл'і* (Ос), *м'ім'лати г'і'бы три д'н'і не*

йіу, м'ял'ати г'і т'ял'а (Вб), мн'амлити гі корова (Вол), фуцати ги мырч (Л), бл'ати і як кузл'а (Вб), йагб'і гал'ушки ў рот'і м'яу (Мрч), говорит г'ібі му токану ў рот набіу (Тор). Дефекти мовлення під час телефонного зв'язку передає компаративна структура: [по те^ле^фону говори^т так / г'ібі с'а псы йілу](Вб, Тор, Кт).

Порушення темпу мовлення з погляду дефектології має два прояви: 1) брадилалія – патологічно уповільнений темп мовлення; 2) тахілалія – патологічно пришвидшений темп мовлення [Логопедія 2010, с. 46]. У говірках Закарпаття використовується чимала кількість дієслів для позначення занадто швидкого й нерозбірливого мовлення: *дрогон'іти* (більшість гов.): [не розум'яу го / бо д'уже дрогон'іт] (Ск). Очевидно, лексема є фонетично і семантично видозміненим запозиченням із польської мови; п. *drygać* «підскакувати, брикати, тремтіти, труситися, боятися, тривожитися» відповіді укр. *дрижати, здригатися* [ЕСУМ, т. 6, с. 406]. Див. маромор. *дрыгон'іти, дрыготати* 'говорити невиразно, нечітко, з вадами в мові' [Сб, с. 79]; *дробон'іти* (Гол), *дроботати* [Крч, с. 249]; *троскон'іти* (Блк, Л, Ст, ЛП, Гол), *троцкон'іти* (Фнч, Тор, Вб, Зав), *тр'іцкон'іти* (Ос). Походить від псл. *troškъ, troskati* – звуконаслідувального утворення, що пов'язане чергуванням голосних з *trisk, trіщати* [ЕСУМ, т. 5, с. 649–650]. Див. маромор. *троскон'іти, троскотати* 'базікати' [Сб, с. 354], гуц. *тросхотати* 'торохтіти' [МСГГ, с. 196]; *трон'кон'іти* (Зав) – звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тринькати* [ЕСУМ, т. 5, с. 648]; *цоркон'іти* (Вб, Вб) походить від вигуку *цорк*, подібно до *диркати, фиркати, цвиркати* тощо [ЕСУМ, т. 6, с. 264]; *ломоз'іти* (Вб); *лопотати* (ЧП, Вб, Мрч) (див. вище), пор. літ. *лопотати* 'говорити поспішно, неясно' [СУМ, т. IV, с. 547]; *молоти* (Дб, Мрч) сягає псл. *meliti* «молоти, подрібнювати» [ЕСУМ, т. 3, с. 505], пор. перен., фам. *молоти* 'верзти нісенітницю; теревенити' [СУМ, т. IV, с. 490]; *тр'опон'іти* (Снв) < псл. *tropati* «тупати; стукати; шуміти» [ЕСУМ, т. 5, с. 648], пор. бойк. *тропотіти* 'молотити язиком'; 'цокотіти' [Он, с. 303]; *гындон'іти* (Фнч); *балабон'іти* (*баламбон'іти, болобон'іти, белебон'іти, белембон'іти, билимбон'іти, белембун'іти, балабон'іти, белебон'іти, балабон'іти*) 'багато говорити', 'швидко й нерозбірливо говорити' [Грц, с. 101] і *белемон'іти, белемут'іти, баламот'іти, белекон'іти, билинкон'іти, белегонт'іти, билингон'іти* 'швидко, нерозбірливо говорити' [Грц, с. 153] – звуконаслідувальні утворення, що імітують звучання дзвона [ЕСУМ, т. 1, с. 122]; *бел'кон'іти, бил'кон'іти, билкон'іти* 'швидко, нерозбірливо говорити' [Грц, с. 153] – запозичене з п. *belkotac* «белькотіти; булькати», ч. *blkotati* «булькати; воркувати; мимрити» – утворення від звуконаслідувального кореня псл. **bylk-* «белькотати» [ЕСУМ, т. 1, с. 166]. Див. літ. *белькотати, белькотіти* 'нерозбірливо, без ладу щось говорити' [СУМ, т. I, с. 156]; *балахрестити, билхрестити* 'багато говорити', 'швидко й нерозбірливо говорити' [Грц, с. 101] – результат складення основи

бала- «розповідати, базікати» з етимологічно неясною основою, пізніше ототожненою з *хрестити* [ЕСУМ, т. 1, с. 125]; *быркон'іти, биркот'іти* [Грц, с. 195] – похідні утворення від вигуків *быр, бир*, якими відганяють овець, *буркон'іти* [Грц, с. 360] 'швидко говорити'; *тели^н'іти* (Бгд) – звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тень, дзелень* [ЕСУМ, т. 5, с. 538].

Занадто швидко, нерозбірливу вимову увиразнюють інтенсифікатори-компаративи: *дрогон'іт г'і цоркотало*, де *цоркотало* – брязкальце, дитяча іграшка; *троцкон'іт г'і паравоз*; *цоркон'іт йак тропотало* (Вб), *троц(с)кон'іт г'і трактор* (Тор, Л), *трон'коче гі смеречина ў шопрі* (Зав, Кт), *тр'ішч'іт ги / г'і Тр'іц'кый* (Тор, Кт), *тр'іцкон'ят ги п'ч'іли в в'улі^кку* (Ос), *лопоче, йак млин / йак тропошкан'а* (МБ), *меле йак млин* (Дубове, Мрч), *йак трандачіха* (Мрч, Вол), *йак пер^ете^рачка* (Вол), *говорит' ги помел'о* (Тор), *бобон'іт ги ў б'очку / йак чорт на короб'ках* (Борж).

Занадто повільне мовлення людини, яка розтягує слова, номінують дієсловом *мн'аўкати, мн'аўчати* (більшість гов.) та компаративними структурами *говорит г'ібі (три дні) не йіу* (усі гов.); *так гварит' йагб'і н'іс'ка не йіла; каже г'ібі^о сп'ала* (МБ), *т'агне йак кот'а за хв'іст* (Снв), *т'агне ги кот'а за хв'іст, наг'адуйес'а ги наз'аўтра* (Тор), *т'агне гі мацур'а за хв'іст, ф'офлат гі на заўтра* (Вб), *т'агне йак ма́чку за хвуст, йагб'і в'оду пал'іу* (Мрч), *д'ок'і уп'ов'іс'т' / та к'ур'іц'а јайце зне^се, мн'аўкат' г'ібі ст'уд зимл'і* (Ос), *г'ібі йаз'ік промкн'уў* (Тор) та ін. Подібну семантику мають і відповідники в інших мовах: пор. нім. *tiäuen* 'нявкати', яке позначає невиразне мовлення і не має зневажливого значення; чеське *třoukati, třičet* у переносному значенні 'невиразно говорити, клянчити' [Ладченко, Юсип-Якимович, с. 334]. У літературній мові вживається *нявкати* 'видавати звуки «няв-няв» (перев. про котів)' [СУМ, т. V, с. 459]. Звуконаслідувальне дієслово *мн'аўкати*, що поширене в усіх індоєвропейських мовах, у досліджуваних говорах може також означати 'говорити занадто тихо, невиразно'.

Мовлення в ніс, або гугнявість, у дефектології називають ринолалією, ринофонією і т. ін. Причиною носового відтінку голосу може бути як надмірне, так і недостатнє резонування носової порожнини в процесі артикуляції. Ця фізична вада проявляється на вимові приголосних і голосних звуків і зумовлена незрошенням верхньої губи, твердого і м'якого піднебін'я, змінами в носоглотковій ділянці, простудними захворюваннями тощо. Зазвичай на позначення такого мовлення в обстежуваних нами говірках використовуються спільнокореневі звуконаслідувальні дієслова *г'угнати* (Кер, Л, Нов, Борж, Ос, ЛП, Фнч, Вб, Зав), *г'угон'іти* (Л), *г'угнотати* (Зав), *г'ундон'іти* (Фнч, Гор, Вб, Зав, Ск, Гол), *г'ундон'іти* (Тор, ЧП, Борж), що походять від псл. **gognati* 'розмовляти в ніс' [ЕСУМ, т. 1, с. 612]. Див. літ. *г'угнявити* т.с. [СУМ, т. 2, с. 188], бойк. *г'угнотіти* т.с. [Он, с. 197], пор. гуц. *г'угніти* 'невиразно говорити' [МСГГ, с. 40], буков. *г'уняти* [СБГ, с. 78]. Слухове сприйняття гугнявого мовлення

спричинило появу порівняння *гундон'іти г'і н'імії*: [*іа го так і не п'он'ала / бо гундоніт г'і н'імії*] (ВБ).

Сигматизм, або спотворену вимову свистячих і шиплячих звуків, позначають переважно однозначні дієслова з ядерною семою: *шиєни'л'авити* (усі гов.), *шиєніл'ати* (Бушт, Л, Фнч), *шипіндати* (Тор), *шипил'іти* (Бгд) – звуконаслідувальні утворення, пов'язані з *шептати*, *шепіт* [ЕСУМ, т. 6, с. 406]. Див. гуц. *шипил'іти* [МСГГ, с. 224], *шепелєти* [ГГ, с. 215], бук. *шепеляти*, *шипиляти*, *шепелєвити* [СБГ, с. 661], літ. *шепелєвити* [СУМ, т. 11, с. 440] т.с.; *шівіл'бати* (ВБ, Мрч) – специфічне говіркове звуконаслідувальне утворення. Шепеляву вимову зрідка позначають компаративними фраземами *шипил'авит г'і без:убиї д'ідо* (Тор); *шипил'авит г'ібі зуб'іу не маїла* (ВБ).

Ротацізм, тобто гаркаву вимову [р] як задньозвукового замість передньозвукового, позначають дієслова: *трїн'кати* (Борж, Ос, Гор, Нов, Клч, ЛП, Яр, ВБ, Зав, ВВ, Ск), *трїє'н'кати* (ВБ, Мрч), *трын'котати*, *трон'котати* (Зав, Кт), *дрїн'кати*, *дрїмбати* (Тор) – це звуконаслідувальні утворення від вигуків *трїн'*, *дрїн'*, *дрїмб*, що імітують гаркавість. Див. бойк. *трїнкати* т.с. [Он, с. 301]. Пор. розм. *трїнькати*² 'утворювати короткі дзвенячі звуки; дзенькати', 'бренькати, невміло або недбало грати на музичному інструменті', 'видавати уривчасті дрижачі звуки' [СУМ, т.10, с. 266]; *картавити* (Бушт, Гор, Ст), *киртавити* (ВБ, Гор, Бгд), *кыртавити* (Л, Нов, Ос, Фнч, ВБ, Зав, Ск) – суфіксальне утворення від псл. **кыртавь* [Фасмер, II, с. 203]. Пор. бойк. *кїртавити* 'нидіти' [Он, с. 349]. Див. літ. *гаркавити* т.с. [СУМ, т. 2, с. 31]; *троїїти*: [*сис' хл'опиц' так троїїт' / ичо тр'єба му іти до логоп'єда*] (Кер) – очевидно, похідне утворення від числівника *три*. Зрідка гаркаве мовлення діалектності характеризують за допомогою компаративів: *кыртавієт ги бр'он'ка* (Л), *трїн'кат г'і аутомат / г'і трїн'ко / г'ібі му іазык ур'іс* (ВБ).

Беззубість як у дитячому, так і в похилому віці спричинює нечітку артикуляцію, яка створює слуховий ефект надмірного вживання звука [ф]. Таке мовлення позначають дієслова: *фїфлати* (Борж), *фїфл'ати* (ЛП), *фїфлати* (Нов, Бушт), *ф'офлати* (ВБ, Гор, Л, ВБ, Бгд), *ф'офнати* (Мрч), *ф'офлотати* (Зав), *ф'офкати* (Ст). Наприклад: [*їс'і 'са с'м'їїут іс хл'опц'а / бо ф'офлат г'і без:убиї*] (ВБ). Ми підтримуємо думку, що ці дієслова походять від звуконаслідувань *фыф*, *фыф-фыф* і *фоф*, *фоф-фоф*, які імітують невиразну вимову [ЕСУМ, т. 6, с. 125; Юсип-Якимович 2007, с. 223–224]. Пор. гуц. *ф'афрїти* 'невиразно говорити' [МСГГ, с. 208], бойк. *ф'афрїти*, *ф'афл'ати* 'обмовляти', 'зводити наклеп' [Он, с. 329], *фол'кот'іти* 'невиразно говорити' [Он, с. 332]. Зауважимо, що в обстежуваних говірках це значення для відповідних дієслів не єдине, оскільки деякі з них позначають також спосіб споживання їжі. Крім того, багато респондентів використовувє їх і для характеристики шепелявого мовлення.

Заїкання – порушення темпоритмічної організації мовлення, зумовлене судомним станом м'язів мовленнєвого апарату, – у говірках Закарпаття по-

значають дієслова: *загїковатис'а* (більшість гов.), *гїкати* (Пил, Кер), *заїкати'с'у* (Бгд), *загїковатис'а* (ВБ), *загїкати'с'а* (Нов.), *заїкувати'с'а* (Яр, Мрч). Усі назви, утворені від псл. *ikati*, звуконаслідувального походження [ЕСУМ, т. 1, с. 506], *запінати'с'а* (ВБ) < псл. *peři, rьno* [ЕСУМ, т. 4, с. 650], *затинати'с'а* (Кт) < псл. *zateři* «затягти», *sъteři* «стягти», похідні від *teři* (**tenti*) «тягти» [ЕСУМ, т. 2, с. 241–242]. Див. марамор. *загїковатися* [Сб., с. 91], гуц. *загїкуватис'у* т.с. [МСГГ, с. 59], бойк. *заїкавий* 'гикавий', 'заїкуватий' [Он, с. 266], наддністр. *гїкавий* 'заїкуватий'; *гїкало* 'заїка' [Шл, с. 91]. У літературній українській мові з цим значенням відомі лексеми *заїкати'ся*, *заїкувати'ся*, *запінати'ся*, *затинати'ся* [СУМ, т. III, с. 132, 253, 347].

Висновки. Для номінації дефектного мовлення в українських говірках Закарпаття вживаються дієслова, компаративи, пропозитиви (переважно порівняльного характеру). Найбільша кількість репрезентантів вербалізує нерозбірливе мовлення загалом, без урахування диференційних його рис. Дієслова становлять численну групу давніх за походженням назв, більшість яких має праслов'янські звуконаслідувальні основи. Семантика дефектного мовлення розвинулася в них завдяки акустичному смислому компоненту переважно внаслідок метафоризації. Характерними рисами аналізованих дієслів є їхня експресивність, синонімічність, поліфункціональність. Таким дієслівним лексемам переважно притаманна зовнішня і внутрішня, змістова характеристика мовлення, майже всі вони в досліджуваних говірках є багатозначними. Більшість обстежених лексем є діалектними, за винятком *белькотати*, *белькотіти*, *бубоніти*, *лопотати*, *шепелєвити*, *заїкати'ся*, *заїкувати'ся*, *запінати'ся*, *затинати'ся*. Серед говіркових відповідників незначна кількість одиниць, які відрізняються фонетично чи семантично.

Семантику дієслів на позначення дефектного мовлення інтенсифікують переважно компаративи, що мають яскраво виражену пейоративну емоційність. Об'єктами порівнянь виступають предмети, особи і тварини. Вважаємо, що вербальні засоби комунікації в говорах української мови є перспективним джерелом наукових студій.

Умовні скорочення:

1) назв населених пунктів Закарпатської області: а) **Хустський р-н:** Блк – Білки, Гол – Голятин, Дубр – Дубрівка, Кер – Керецьки, Клч – Колочава, ЛП – Липецька Поляна, Ос – Осій, Пил – Пиліпець, Снв – Синевир, Тор – Торунь, ЧП – Чорний Потік; б) **Тячівський р-н:** Бушт – Буштино, Дб – Дубове, Л – Лази, Нов – Новоселиця; в) **Рахівський р-н:** Бгд – Богдан; г) **Берегівський р-н:** Борж – Боржавське, Он – Онок, Фнч – Фанчиково; г) **Мукачівський р-н:** ВБ – Верб'яз, ВВ – Верхні Ворота, Гор – Горонда, Зав – Завадка, Кт – Котельниця, Ск – Скотарське; д) **Ужгородський р-н:** ВБ – Великий Березний, Вол – Волосанька, Лб – Лубня, МБ – Малий Березний, Мрч – Мирча, Ст – Ставне, Яр – Ярок;

2) назв наукових джерел: ГГ – Гуцульські го-

вірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.; Грц – Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.; ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т.; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1983–2012; Крч – Керча І. Русинсько-руський словник: у 2 т. Ужгород: Поліпрінт, 2007. Т. 1. 608 с.; Т. 2. 608 с.; МСГГ – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна, Росішка Рахів-

ського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 380 с.; Он – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х частинах. Київ: Наук. думка, 1984; СБ – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008, 480 с.; СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.; СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980; Шл – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів. 2008. 288 с.

Література

1. Ладченко М.М., Юсип-Якимович Ю.В. Verba Dicendi: німецько-слов'янські лексичні паралелі. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2010. Вип. 8. С. 328–335.
2. Лавер В. І. Фразеологізми в південно-західних українських говорах ареалу Карпат із значенням акту мовлення. *XIV resp. діалект. нарада: Тези доп.* Київ: Наукова думка, 1977. С. 133–135.
3. Лавер В.І. Система глагола в говорах Закарпатской области УССР: автореф. дисс.... канд. филол. наук. Одесса, 1969. 23 с.
4. Логопедія: підручник / за ред. М.К. Шеремет. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 376 с.
5. Пашковська Г. Етимологічний аналіз дієслівної мовленнєвої лексики як мовознавча проблема. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка*. № 40. Сер. Філологія. Ч. 2. Львів, 2007. С. 68–74.
6. Пискач О. Вербальні засоби на позначення емоційного мовлення в говірках Закарпаття. *Лінгвальний та екстралінгвальний аспекти комунікації в мультикультурному середовищі Закарпаття*: монографія / за заг. ред. Ю.М. Бідзілі, Г.В. Шаповалової, Я.М. Шебештян. Ужгород: РІК-У, 2021. С. 18–33.
7. Холодзон О. Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2017. 437 с.
8. Юсип-Якимович Ю.В. Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономотопів. Ужгород: Гражда. 2007. 268 с.

References

1. Ladchenko M.M., Yusyup-Yakymovych Yu.V. (2010) Verba Dicendi: nimetsko-slovianski leksychni paraleli [Verba Dicendi: Germanic-Slavic lexical parallels]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*. Vyp. 8. S. 328–335 [in Ukrainian].
2. Laver V.I. (1977) Frazеolohizmy v pivdenno-zakhidnykh ukrainskykh hovorakh arealu Karpat iz znachenniam aktu movlennia [Phraseologisms in the south-western Ukrainian dialects of the Carpathian area with the meaning of the speech act]. *XIV resp. dialekt. narada: Tezy dop.* Kyiv: Naukova dumka. S.133–135 [in Ukrainian].
3. Laver V.I. (1969) Systema glahola v govorakh Zakarpatskoy oblasti USSR [The system of the verb in dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR]: avtoref. dyss.... kand. fylol. nauk. Odessa. 23 s. [in Russian].
4. Lohopediia: pidruchnyk [Speech therapy: textbook] / za red. M.K. Sheremet. Kyiv: Vydavnychiy dim "Slovo", 2010. 376 s. [in Ukrainian].
5. Pashkovska H. (2007) Etymolohichniy analiz diieslivnoi movlennievoi leksyky yak movoznavcha problema [Etymological analysis of verbal vocabulary as a linguistic problem]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka*. № 40. Ser. Filolohiia. Ch. 2. Lviv. S. 68–74 [in Ukrainian].
6. Pyskach O. (2021) Verbalni zasoby na poznachennia emotsiinoho movlennia v hovirkakh Zakarpattia [Verbal means for indicating emotional speech in the Transcarpathia dialects]. *Linhvalnyi ta ekstralinhvalnyi aspekty komunikatsii v multykulturnomu seredovyshchi Zakarpattia*: monohrafiia / za zah. red. Yu.M. Bidzili, H.V. Shapovalovoi, Ya.M. Shebeshtian. Uzhhorod: RIK-U. S. 18–33 [in Ukrainian].
7. Kholodon O. (2017) Semantychna variatyvnist diieslivnoi leksyky v skhidnopoliskomu dialekti [Semantic variability of verbal vocabulary in the Eastern Polish dialect]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 437 s. [in Ukrainian].
8. Yusyup-Yakymovych Yu.V. (2007) Onomatopoeiika ukrainskykh hovoriv Karpat: semantychna, fonetychna, slovotvirna struktura ta pokhidnist onomatopiv [Onomatopoeics of the Ukrainian dialects of the Carpathians: semantic, phonetic, word-forming structure and derivation of onomatopes]. Uzhhorod: Grazhda. 268 s. [in Ukrainian].

**VERBS AND OTHER MEANS OF DEFECTIVE SPEECH INDICATION
IN THE UKRAINIAN DIALECTS OF TRANSCARPATHIA**

Modern linguistics manifests growing interest in semantic aspects of language research. Despite the active study of dialect verbs, it is still relevant to reveal the peculiarities of their semantics, to find out the ways and methods of their creation, and to carry out a comparative analysis within the limits of adjacent and distant dialect areas.

The purpose of the article is to characterize verbs and other verbal means used to indicate defective speech in the Ukrainian dialects of Transcarpathia. To achieve the goal, the following tasks were performed: verbs, comparatives, and propositives denoting defective speech in the Ukrainian colloquialisms of Transcarpathia were identified and systematized; the main ways and methods of creating verbs have been analyzed as well; the peculiarities of the semantics and structure of the units, their expressive load are revealed; the connection of the analyzed verbs with the literary language and other Ukrainian dialects has been traced.

It has been proven that verbs, comparatives, and propositives (mostly of a comparative nature) are used to nominate defective speech in the Ukrainian colloquialisms of Transcarpathia. The largest number of representatives verbalizes unintelligible speech in general, without taking into account its differential features. Verbs are a large group of names of ancient origin, most of which have Proto-Slavic onomatopoeic bases. The semantics of defective speech developed thanks to the acoustic semantic component, mainly as a result of metaphorization. Characteristic features of the analyzed verbs are their expressiveness, synonymy, polyfunctionality. Such verbal lexemes are mainly characterized by external and internal, substantive, speech characteristics, almost all of them in the studied speech are polysemous. Most of the examined lexemes are dialectal. Among spoken counterparts, there is a small number of units that differ phonetically or semantically.

The semantics of verbs used to indicate defective speech are mainly intensified by comparatives that have a pronounced pejorative emotionality. Objects, persons and animals are the objects of comparison.

Keywords: dialectology, speech therapy, Transcarpathian idioms, verb, sound imitation, comparative, defective speech.

© Пискач О., 2022 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; pyskach.olha@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; pyskach.olha@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>.